

Tofauti za Matumizi ya Lugha katika Miktadha mbalimbali ya Mazungumzo

Hamad Khamis Juma

Ikisiri

Makala hii inachunguza tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Matumizi ya lugha ni namna ambavyo wazungumzaji hutumia lugha kwa kuzingatia mila, desturi, na kaida mbalimbali za jamii inayohusika (King’ei, 2010). Muktadha wa mazungumzo ni hali au mahali ambapo mazungumzo yanafanyika. Katika muktadha wa mazungumzo, kuna mambo ambayo huathiri matumizi ya lugha na kusababisha tofauti za matumizi ya lugha baina ya muktadha mmoja na mwingine. Data ya makala hii kwa kiasi kikubwa imekusanywa maktabani kwa kupitia maandiko na kwa kiasi fulani uwandani kwa kuchunguza matumizi tofauti ya lugha miongoni mwa wazungumzaji. Uchambuzi na uchanganuzi wa data umeongozwa na nadharia ya Uchanganuzi wa Kimaeneo ya Fishman (1972). Kwa mujibu wa nadharia hii, matumizi ya lugha katika muktadha wa mazungumzo huathiriwa na mambo makuu matatu: (i) mada ya mazungumzo, (ii) uhusiano wa wazungumzaji, na (iii) mahali pa mazungumzo. Kwa ujumla, matumizi ya lugha kwa kuzingatia muktadha wa mazungumzo, huzaa mitindo tofauti ya uzungumzaji ndani ya jamiilugha inayohusika.

1.0 Utangulizi

Makala hii inalenga kuchunguza na kuonesha tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Matumizi ya lugha ni dhana pana kwa maana kwamba imebeba mawasiliano ya wanajamii. Mawasiliano hayo yanaweza kuwa katika muktadha wa mazungumzo au maandishi (Msanjila na wenzake, 2011). Kwa mujibu wa King’ei (2010), muktadha ni ile hali inayotawala na kuelekeza matumizi ya lugha inayozungumzwa, kwa mfano, mahali, wakati, hadhira, kusudio la msemaji na kadhalika. Halikadhalika, katika lugha ya mazungumzo, wazungumzaji wengi hushawishika kutumia aina fulani ya lugha kulingana na muktadha fulani ambao hutofautiana na muktadha mwingine. Hali hii inaonesha kuwa kuna mambo fulani ambayo huwafanya wazungumzaji wa lugha wateue msamiati fulani katika mazungumzo yao unaolingana na muktadha walipo wakati huo.

Pia, makala hii imejadili mambo makuu matatu yanayozingatiwa na wazungumzaji wanapotumia lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Mambo hayo ni *mada*, *uhusiano*, na *mahali*, ambayo yanaelezwa katika Nadharia ya Fishman (1972). Kwa ujumla, kazi hii inabainisha na kuchambua mambo hayo ambayo huathiri matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo na kushadidia kufanyika kwa uchunguzi zaidi ili kubaini mambo mengine.

Data za utafiti huu zilikusanywa kwa kutumia mbinu ya ushuhudiaji katika mikoa ya Dar es Salaam na mjini Zanzibar baina ya miezi ya Disemba 2014 na Machi 2015. Data zilirekodiwa katika kinasu sauti na kunukuliwa kwa maandishi. Makala hii imegawanyika katika sehemu kuu tano; ambapo ukiachia utangulizi huu,

sehemu ya pili inahusu tofauti ya matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali. Sehemu ya tatu inafafanua mkabala wa kinadharia uliotumika katika uchunguzi huu. Aidha, katika sehemu ya nne, ambayo ndiyo kiini cha makala hii, tunajikita kujadili mambo yanayoathiri matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo, na sehemu ya mwisho ni hitimisho la mjadala wetu.

2.0 Tofauti za Matumizi ya Lugha katika Miktadha mbalimbali

Kama tulivyoeleza hapo awali, matumizi ya lugha ni namna ambavyo wazungumzaji wa lugha huitumia lugha kwa kuzingatia mila, desturi na kaida mbalimbali za jamii. Katika miktadha tofauti ya mazungumzo kwa kiasi kikubwa matumizi ya lugha hutegemea wazungumzaji wa lugha hiyo wanavyozingatia kaida za mazungumzo kulingana na muktadha unaohusika (Masebo na Nyangwine, 2004). Matumizi ya lugha katika muktadha wa mazungumzo kama dhana, huchambuliwa na kufafanuliwa kwa namna tatu. Kwanza, huchambuliwa kwa namna ambavyo wazungumzaji wa lugha huitumia lugha yao kwa kuzingatia mada inayowasilishwa katika mazungumzo yanayohusika. Pili, hufafanuliwa kwa namna ambavyo wazungumzaji wa lugha huitumia lugha kwa kuzingatia uhusiano baina ya wazungumzaji wa matabaka au makundi tofauti. Tatu, huchambuliwa kwa namna ambavyo wazungumzaji wa lugha huitumia lugha kwa kuzingatia mahali ambapo mazungumzo hayo yanafanyika (Msanjila na wenzake, 2011).

Msingi wa lugha ya mazungumzo unatokana na wazungumzaji wenyewe wa lugha wanavyoitumia lugha yao. Kwa kawaida, wazungumzaji wa lugha huitumia lugha yao kwa kuzingatia kanuni na kaida za mazungumzo ambazo hutawala kwa mujibu wa taratibu, mila na desturi za jamii inayohusika. Kwa mfano, mtoto anapozungumza na mzazi wake huteua maneno yanayoonesha utii kwa mzazi huyo, na huacha maneno ya mtaani (vijiwani) ambayo anaweza kuyatumia anapozungumza na watoto wa rika lake. Kwa hakika, hapo uhusiano baina ya mzungumzaji na msikilizaji hutawala na kuathiri mazungumzo baina ya wahusika wa mazungumzo.

Katika kuielewa lugha ya jamii yoyote iwayo kunafungamana na kuielewa vyema jamii yenyewe ikiwa ni pamoja na kuyaelewa matabaka na makundi mbalimbali yaliyomo katika jamii hiyo. Kwa mujibu wa Msanjila na wenzake (2011) jamii huundwa na matabaka na makundi mbalimbali ya watu. Kwa mfano, kuna matabaka ya watawala na watawaliwa, wakulima na wasio wakulima, wafanyakazi wa kuajiriwa na wasio wa kuajiriwa, waliosoma na wasiosoma, wafanyabiashara na wasio wafanyabiashara na kadhalika. Pia, kuna makundi ya vijana, wazee, wanawake, wanaume, wanafunzi, wanachuo, wanamichezo, wanajeshi, walimu na kadhalika. Tukichunguza kwa makini tutaona kuwa kila tabaka au kundi fulani la watu katika jamii linatumia aina fulani ya lugha inayoelekea kufanana ambayo pia hilitofautisha tabaka au kundi moja na jingine katika jamii hiyo.

Tunapochunguza matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali, wakati mwingine tunaweza kujiuliza swali; kuna umuhimu gani wa kuchunguza na kufafanua tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo? Kwa mujibu wa Msanjila na wenzake (2011) kuchunguza na kufafanua tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo kuna umuhimu wa aina tatu. Kwanza, kunawasaidia watumiaji wa lugha kujua lugha ipi watumie katika miktadha rasmi na isiyo rasmi wanayozungumza wanajamii wenyewe. Pili, kuchunguza na kufafanua tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo kunawasaidia wazungumzaji wa lugha kuelewa namna bora ya kutumia lugha katika mawasiliano ya jamii baina ya mzungumzaji na msikilizaji. Tatu, kuchunguza tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo kunawasaidia watumiaji wa lugha, hususani kwa watumiaji wageni wa lugha kuelewa namna ya kuitumia vizuri lugha ya jamii ikiwa ni pamoja na kuzingatia kanuni na kaida za mazungumzo na uteuzi sahihi wa maneno. Kwa mfano, kwa kuzingatia kaida na kanuni za mazungumzo, mzungumzaji mzee hataweza kutumia lugha ya vijana kwa kuzungumza na wazee wenzake (Hymes, 1964). Badala yake atajibidiisha kutumia lugha inayokubalika na wazee wa rika lake katika jamii inayohusika. Baada ya kujadili dhana ya matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali, katika sehemu inayofuata tunabainisha mkabala wa kinadharia uliotumika katika uchunguzi huu.

3.0 Mkabala wa Kinadharia

Matumizi ya lugha katika miktadha ya mazungumzo yamejadiliwa na kufafanuliwa na wataalamu mbalimbali wa isimujamii, wakiwamo Fishman (1972), Gumperz na Hymes (1972), Milroy (1980), Marjohan (1988), Hudson (1993), Habwe na wenzake (2010) na King'ei (2010). Kila mmoja kati ya wataalamu hawa ametumia nadharia yake kulingana na msisitizo anaouweka katika dhana ya matumizi ya lugha katika jamii. Hata hivyo, wote wanaelekea kukubaliana kwamba matumizi ya lugha hubadilika kulingana na muktadha wa matumizi. Akieleza Nadharia ya *Mtandao wa Kijamii*, kwa mfano, Milroy (1980), anafafanua kwamba katika mitandao ya kijamii, mazungumzo yanayofanywa na wanajamii wenyewe husababisha maendeleo ya ubadilikaji wa lugha kulingana na uhusiano wa wazungumzaji waliomo katika mtandao unaohusika. Aidha, nadharia ya Milroy hutumika pia kuchambua na kufafanua tofauti za uzungumzaji wa lugha kwa kuzingatia kanuni na kaida za jamiilugha ndogo ndogo katika eneo linalohusika.

Mbali ya kuwa na nadharia tofauti zinazohusiana na matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo kama vile, *Nadhariatete Nakisi* ya Bernstein (1964), *Nadharia ya Diaglosia* ya Ferguson (1959) na *Nadharia ya Mtandao wa Kijamii* ya Milroy (1980), data za makala hii zinafafanuliwa kwa kuzingatia *Nadharia ya Uchanganuzi wa Kimaeneo*. Nadharia hii iliasisiwa na

Joshua Aaron Fishman mwaka 1972. Huyu ni mwanaisimujamii wa Kimarekani ambaye alizaliwa mwaka 1926 huko Filadefia nchini Marekani. Kwa mujibu wa nadharia hii, Fishman (1972) kama alivyonukuliwa na Gumperz na Hymes (1972:46) anaeleza namna ya kuchunguza na kufafanua matumizi ya lugha kuwa: “tunachunguza matumizi ya lugha kwa kuzingatia nani anatumia lugha ipi, anatumia na nani, wapi na katika muktadha upi?” Kwa muhtasari, nadharia hii inaeleza kwamba watu wengi hushawishika kutumia lugha kwa kuzingatia mada ya mazungumzo, uhusiano baina ya mzungumzaji na msikilizaji na mahali ambapo mazungumzo yanafanyika.

Nadharia hii husaidia kuchunguza tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Pamoja na mambo mengine, Nadharia ya Uchanganuzi wa Kimaeneo ambayo tumeitumia katika makala hii imetusaidia kuyabaini, kuyajadili na kuyafafanua mambo ambayo husababisha tofauti za matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Mambo hayo ni pamoja na mada inayowasilishwa, mahali ambapo mazungumzo yanafanyika na uhusiano wa wazungumzaji wa lugha inayohusika. Sehemu inayofuata tunayachambua mambo yanayoathiri matumizi ya lugha.

4.0 Mambo Yanayoathiri Matumizi ya Lugha

Mjadala huu umezingatia matumizi ya lugha ya Kiswahili katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Kama tulivyokwishaeleza hapo awali kila jamii ina kanuni, kaida na desturi zake za matumizi ya lugha katika muktadha wa mazungumzo. Kaida hizi hutofautiana kutoka utamaduni wa jamii moja na nyingine (King’ei, 2010). Hapa tunajadili mambo makuu matatu ambayo huathiri matumizi ya lugha; mambo hayo ni mada, uhusiano na mahali kama yanavyobainishwa na Fishman (1972) katika nadharia yake ya *Uchanganuzi wa Kimaeneo*.

4.1 Mada ya Mazungumzo

Mada ni kiini cha habari au jambo linalozungumzwa (TUKI, 2004:213). Bila shaka, mada katika lugha ya mazungumzo ina nafasi kubwa ya kuweza kuathiri matumizi ya lugha katika muktadha wa mazungumzo na kusababisha tofauti za matumizi ya lugha baina ya mada moja na nyingine. Kwa mfano, mzungumzaji anaweza kubadili lugha kulingana na mada anayojadili na hadhira yake. Katika jamii kuna mada mbalimbali ambazo hufungamana na mfumo wa maisha ya jamii, kwa mfano, mada za kijamii, kisiasa, kiuchumi, kielimu na kiutamaduni. Mara nyingi, wanajamii katika mazungumzo yao ya kawaida huzungumza mambo yanayohusu nyanja hizo. Hivyo, mada inayozungumzwa huwa inalenga kueleza maisha ya jamii katika uwanja mmojawapo.

Kwa kawaida, mada inayozungumzwa hutegemea urasmi wa mazungumzo kwa sababu katika miktadha rasmi, aghalabu wazungumzaji hujikita kwenye mada

mahususi ambazo huwasilishwa na kujadiliwa kwa muda mrefu. Katika miktadha isiyo rasmi kama vile, mazungumzo ya kawaida katika jamii, wazungumzaji huwa hawajikiti kwenye mada moja. Badala yake, wazungumzaji hao, huwasilisha na kuzungumzia mada mbalimbali kwa wakati mmoja. Mifano ya data za utafiti huu imetoka katika miktadha rasmi na isiyo rasmi. Miktadha rasmi ni pamoja na hospitalini, ofisini, shuleni na mahakamani ambapo miktadha isiyo rasmi ni kwenye baraza za mazungumzo, nyumbani, mitaani na migahawani.

Mfano wa (1) ufuatao unabainisha matumizi ya lugha katika muktadha wa mazungumzo rasmi. Katika mfano huu, mganga wa kijiji anawasilisha mada kuhusu umuhimu wa kujilinda na ugonjwa wa UKIMWI (Upungufu wa Kinga Mwilini) na VVU (Virusi Vya UKIMWI) katika warsha ili mada hiyo iweze kujadiliwa na washiriki wa warsha kama ifuatavyo:

1. Mganga wa kijiji:

Katika warsha yetu hii, mada yetu ya leo tutajadili kuhusu umuhimu wa kijiepusha na maambukizi ya VVU/UKIMWI ambapo kwanza, tutajadili maana ya VVU/UKIMWI. Pili, tutajadili namna mtu anavyoweza kuambukizwa VVU/UKIMWI. Tatu tutaangalia dalili za mtu aliyeambukizwa na kuathiriwa na VVU/UKIMWI. Nne, tutajadili njia au mbinu za kujilinda na VVU/UKIMWI na mwisho, tutajikita kujadili umuhimu wa maambukizi ya VVU/UKIMWI. Baada ya muhtasari huo naomba tukae vikundi vya watu watano watano, tuanze kujadiliana. Mwisho, kila kikundi kitatoa mwakilishi wa kuwasilisha mbele yetu. Nawaomba tutumie nusu saa kujadiliana na uwasilishaji utachukua nusu saa pia kwa kila kikundi. Katika muda huo, dakika 10 ni uwasilishaji na dakika 20 ni za mjadala, maoni, maswali na majibu... Chanzo: Data za Uwandani (2015)

Katika mfano wa (1) tunabaini matumizi ya lugha fasaha iliyo wazi na yenye kudhihirisha nidhamu ya mazungumzo na lugha ambayo inarejelea mazingira halisi ya warsha kuhusu afya. Tunapochunguza kwa makini katika lugha hii tunaona matumizi ya msamiati wa afya unaohusu maradhi, mfano VVU, UKIMWI, na dalili zake pamoja na njia za kujikinga, kujiepusha, na kadhalika. Pia, tunaona mazungumzo ya kupokezana ambapo baada ya mjadala kutakuwa na uwasilishaji ukifuatiwa na maswali na majibu. Kwa hakika, katika mazungumzo yote hayo mada inayohusika huzingatiwa kutokea mwanzo hadi mwisho wa uwasilishaji na mjadala kuhusu mada inayohusika.

Baada ya kuona mfano huo, sasa tuone matumizi ya lugha ya kawaida katika baraza la mazungumzo ya wazee. Tuchunguze mfano wa (2) ufuatao:

2. Mzee 1:

Bwana Jongo 2015 imewadia, tutamchagua nani kugombea urais katika chama chetu?

Mzee 2:

Ata sielewi maana awa wanasisa wanapenda kutuzingua...

- Mzee 3: *Acheni siasa... mda bado... kuna huu ugonjwa wa UKIMWI... tunapaswa kuwatabahisha vijana wetu. Au mnaonaje?*
- Mzee 4: *Dah! Kwa kweli, ugonjwa huu ni hatari na ni janga la taifa. Lakini hawa wenzetu hawaupendi mjadala wetu....*
(Mzee wa 1 na wa 2 bado wanaendelea na mazungumzo kuhusu uchaguzi wa 2015).
Chanzo: Data za Uwandani (2015)

Katika mfano wa (2) tunapata picha kuwa katika mazungumzo ya kawaida, mara nyingi, mada ya mazungumzo hubadilika kulingana na matakwa ya wazungumzaji. Mazungumzo haya hutumia lugha nyepesi yenye msamiati rahisi unaoeleweka kwa kila mtu.

Katika *mada* tunabaini kuwa hali ya urasmi inaweza kuathiri matumizi ya lugha, kwa sababu mzungumzaji anaweza kubadili lugha kulingana na mada inayojadiliwa na hadhira yake. Katika mada rasmi zinazowasilishwa na kujadiliwa katika miktadha rasmi kama vile darasani, kwenye semina, makongamano na kadhalika, mazungumzo hutawaliwa na mada moja tu kwa wakati mmoja. Lakini, katika mazungumzo yasiyo rasmi tumebaini mazungumzo yakitawaliwa na mada zaidi ya moja kwa wakati mmoja. Kwa hivyo, ili mazungumzo yaende vizuri, wazungumzaji wanapaswa kuzingatia mada.

4.2 Uhusiano wa Wazungumzaji

Uhusiano wa wazungumzaji ni hali ya kufungamana baina ya wahusika wa mazungumzo. Uhusiano huu unaweza kuwa wa kifamilia, kirafiki, kikazi, kiutawala, na kadhalika (Hudson, 1993). Matumizi ya lugha huweza kuathiriwa na uhusiano wa wahusika wa mazungumzo. Kwa mujibu wa Marjohan (1988) uhusiano unaweza kuamua matumizi ya lugha au mtindo wa lugha utakaotumiwa na wahusika wa mazungumzo.

Katika jamii yoyote ile watu hufungamana kwa kuhusiana baina ya mtu mmoja na mwingine. Kwa hiyo, mazungumzo hukitwa katika uhusiano fulani. Kwa mfano, kuna uhusiano baina ya watoto na wazee, wananchi na viongozi, rafiki na rafiki, daktari na mgonjwa, mwalimu na mwanafunzi, mnunuzi na muuzaji. Hivyo basi, matumizi ya lugha baina ya wahusika wa mazungumzo huegemea uhusiano wa wahusika hao.

Kwa mujibu wa Marjohan (1988) kuna aina mbili za uhusiano wa wahusika wa mazungumzo. Nazo ni *uhusiano wima* na wa *mlalo*. Anafafanua kuwa katika uhusiano wima unaweza kumtii mtu ambaye yuko juu yako kicheo, kiumri au kihadhi, kwa mfano, mzazi na mtoto, mkuu wa kazi na mfanyakazi wa kawaida, mwalimu na mwanafunzi, daktari na mgonjwa. Hawa wana uhusiano wima baina yao kwa sababu mmoja yuko juu kihadhi au kicheo na mwingine yuko chini yake.

Kwa upande wa uhusiano mlalo, huu ni uhusiano unaorejelea ukaribu baina ya wahusika wa mazungumzo. Uhusiano huu mara nyingi ni wa wazungumzaji wenye vyeo, rika, jinsia au hadhi sawa katika jamii. Katika kuonesha mifano ya uhusiano huo, tutaanza na uhusiano wima ukifuatiwa na uhusiano mlalo. Kwanza, uhusiano wima tunaweza kuuona katika mazungumzo baina ya mzazi na mtoto wake. Hebu tuchunguze mfano ufuatao ambao unaonesha uhusiano wima baina ya baba na mtoto:

3. Baba: *Asha.... Njoo nina maongezi na wewe.*
 Mtoto: *Abee baba... Nakuja....(amefika). Shikamoo baba.*
 Baba: *Marhabaa... kaa kitako apo.*
 Mtoto: *Asante... nmeshakaa baba.*
 Baba: *Je, unajua sababu ya kukuita hapa?*
 Mtoto: *Sijui baba.*
 Baba: *Vipi maendeleo yako shuleni muhula huu?*
 Mtoto: *Najaribu sana baba. Muhula uliopita nilipata wastani wa 60 na mara hii wastani wa 50.*
 Baba: *Kwa nini muhula huu umeshuka?*
 Mtoto: *(Kwa kusita) Kwa kweli baba masomo yananiwia vigumu. Tokea nianze kuingia kidato cha kwanza, naona masomo mengi yamekuwa changamani, sipati muda wa kudurusu masomo yangu, kule shuleni mimi ni kiongozi wa darasa na nnashiriki michezo.*
 Baba: *Ahaa! Hapo kumbe ndipo unapopoteza muda. Umejilingiza katika shughuli nyingi.*
 Mtoto: *Kwani baba ni kosa mimi kuwa kiongozi na kushiriki michezo shuleni?*
 Baba: *Hapana. Sio kosa kabisa, ila unapaswa kushughulikia masomo yako pia. Nataka muhula ujao upate alama za juu zaidi...haya nenda.*
 Mtoto: *Asante sana baba... Nitafuata ushauri wako (anainuka na kuondoka)*

Chanzo: Data za Uwandani (2015)

Kabla hatujaizungumzia lugha ya mfano huu wa (3) ni vema tuone mfano wa (4) kwanza. Mfano unaofuata unaonesha uhusiano mlalo ambapo mtoto kama huyu aliulizwa na rafiki yake maswali kama hayo. Hebu tuchunguze lugha aliyoitumia kwa rafiki yake katika mfano huu wa (4).

4. Rafiki: *Mambo...shoga?*
 Asha: *Poa.... Nambie.*
 Rafiki: *Vipi maendeleo yako shuleni muhula huu?*
 Asha: *Sio freshi kiivyo... nna wastani wa 50.*
 Rafiki: *Kwa nini muhula huu umeanguka?*

- Asha: *Yani we acha tu, kule shule nmelundikwa vyeo... mda wote nko bize sipati ata kupitia madaftari.*
 Rafiki: *Pole na majukumu... ila punguza ubize kusoma ndo muhimu zaidi.*
 Asha: *Poa... badae shoga.*
 Chanzo: Data za Uwandani (2015)

Katika mfano wa (3) na (4), kuna tofauti ya matumizi ya lugha katika miktadha ya mazungumzo unaosababishwa na uhusiano wa wahusika wakuu katika mazungumzo. Katika mfano wa (3), mtoto ametumia lugha sanifu yenye maneno yaliyoteuliwa na kupangiliwa vizuri huku akiongea kwa heshima na utiifu kwa sababu alikuwa anaongea na baba yake mzazi. Lakini lugha aliyoitumia mtoto katika mfano wa (4) si sanifu wala haikupangiliwa maneno vizuri kisarufi. Pia hajielezi kwa kina na wakati mwingine anachanganya msimbo. Hapa tunabaini kuwa watu walio karibu katika mahusiano yao ya kila siku wana uhuru wa kutumia lugha kama wapendavyo wao kulingana na muktadha wa matumizi.

Aidha, uhusiano wima unaonekana katika mazungumzo baina ya Mkuu wa kazi na mfanyakazi wa kawaida. Hebu tutalii mfano wa (5) ambao unaonesha uhusiano wima katika mazungumzo baina ya Mkuu wa kazi na mhudumu:

5. Mkuu wa Kazi: *Juma, kwa nini jana hukufika kazini?*
 Mhudumu: *Samahani Mkuu, mimi jana sikufika kazini kwa sababu nilikuwa naumwa.*

Chanzo: Msanjila na wenzake (2011:7)

Tutazame pia mfano wa (6) unaonesha uhusiano mlalo ambapo mfanyakazi huyuhuyu aliulizwa na mfanyakazi mwenzake swali lile lile aliloulizwa na Mkuu wake wa kazi. Hebu tuchunguze lugha aliyoitumia kwa mfanyakazi mwenzake katika mfano huu:

6. Mfanyakazi: *Juma, kwa nini jana hukufika kazini?*
 Mhudumu: *Aise we acha tu, jana mwenzako nilikuwa kitandani hoi, basi nikaamua moja.*

Chanzo: Msanjila na wenzake (2011:7)

Katika mfano wa (5) na (6) tunaona kuwa kuna tofauti ya matumizi ya lugha katika muktadha wa mazungumzo unaosababishwa na uhusiano wa wahusika wa mazungumzo. Katika mfano wa (5), mhudumu ametumia lugha sanifu yenye maneno yaliyoteuliwa na kupangiliwa vizuri kwa sababu alikuwa anazungumza na mkuu wake wa kazi ambaye yuko juu kicheo na kihadhi. Lakini lugha aliyoitumia katika mfano wa (6) si sanifu wala haikupangiliwa maneno vizuri kisarufi. Hapa

tunabaini kuwa watu walio karibu katika mahusiano yao ya kila siku wana uhuru wa kutumia lugha kadri wapendavyo kulingana na muktadha wa matumizi.

Katika kipengele cha uhusiano tunabaini kuwa, utamaduni una nafasi kubwa katika kulinda mila, desturi na kaida za mazungumzo. Kama tulivyoona hapo awali, uhusiano huu unaweza kuwa wa kiwango cha urafiki, uzawa, ujinsi, ukabila, udini na elimu (Hymes, 1964). Aidha, katika uchunguzi wetu tumbaini kuwa suala la malezi nalo lina nafasi katika kujenga au kubomoa kaida za mazungumzo katika jamii. Kwa mfano, mara nyingi watoto waliokosa malezi bora wanashindwa kudumisha kaida za uhusiano katika mazungumzo yao. Watoto hawa huongea kwa ukali, hasira, ufedhuli, na matusi kwao ni jambo la kawaida bila kujali uhusiano baina yao na watu wanaozungumza nao (Hymes, 1964).

4.3 Mahali pa Mazungumzo

Mahali pa mazungumzo ni sehemu ambapo wahusika wa mazungumzo huwapo wakati mazungumzo yanafanyika. Kwa mfano, mazungumzo yanaweza kufanyika sehemu kama vile ofisini, darasani, nyumbani, barazani, na kadhalika. Habwe na wenzake (2010) wanaeleza kuwa mahali walipo wazungumzaji huathiri matumizi ya lugha yao. Kwa vile lugha ndicho chombo ambacho hutumika kuelezea mazingira yanayowazunguka wazungumzaji, pia lugha hiyo hiyo hutumika kuelezea yale yaliopo katika mazingira hayo na kuamua matumizi ya lugha kulingana na muktadha. Kwa mfano, mada moja inaweza kuzungumzwa katika sehemu mbili tofauti lakini matumizi ya lugha yakatofautiana baina ya sehemu moja na nyingine kulingana na mahali pa mazungumzo. Mahali pa mazungumzo panaweza kuwa ama muktadha *rasmi* au *usio rasmi* (Giglioli, 1986). Pamoja na hayo, kila muktadha unakuwa na mtindo wake tofauti wa matumizi ya lugha kulingana na mazingira yanayohusika. Tofauti hizo za kimtindo wa matumizi ya lugha kutokana na makundi ya watumiaji wa lugha katika mazingira husika kitaalamu hujulikana kama *rejesta*.

Kwa kawaida, muktadha rasmi hutumia lugha rasmi ambayo hutawaliwa na kanuni, taratibu na kaida rasmi za mazungumzo za mahali hapo. Kwa mfano, ofisini, shuleni, mahakamani, msikitini na kanisani ni mahali rasmi. Kwa hakika, mazungumzo katika sehemu rasmi huwa na mada maalumu na adabu maalumu zinazotawala mazungumzo. Mazungumzo katika sehemu hizi, hutawaliwa na matumizi ya lugha fasaha iliyosheheni msamiati maalumu na kuzungumza kwa kupokezana. Mfano ufuatao (7) unaangazia matumizi ya lugha rasmi shuleni ambapo mkuu wa shule anawahutubia walimu katika kikao:

7. ... Kwanza kabisa ni jukumu la kila mmoja wenu kuandaa mwongozo wa somo analofundisha kwa kueleza mada, lengo kuu, malengo mahususi, hatua, vifaa, marejeo na mazoezi ya wanafunzi. Pili, mwongozo wa ufundishaji wa muhula mzima sharti undaliwe na kutumika kila mara kukadiria malengo ya ufundishaji na marekebisho

yanayofaa. Isitoshe, shajara inayoonyesha kiwango cha ukamilifu wa ufundishaji mwishoni mwa kila juma, sharti ihifadhiwe na kurekebishwa kila wiki bila kukosea...

Chanzo: King'ei (2010:104)

Katika mfano wa (7) tunabaini kuwa mkuu wa shule ametumia lugha fasaha iliyo wazi na yenye kudhihirisha nidhamu na inarejelea mazingira halisi ya shuleni. Lugha hii inatumia msamiati unaohusu kazi ya ualimu kwa kutaja vifaa vinavyotumiwa na mwalimu katika kazi ya ufundishaji kama vile mwongozo wa somo na shajara ya somo.

Pia, matumizi ya lugha katika mahali rasmi tunaweza kuyaona mahakamani. Tazama mfano wa (8) hapa chini:

8. Jaji: *Kesi ya kwanza (anapokea faili).*
 Karani: *John dhidi ya Abela. Mashahidi wote wa kesi hii wanaombwa watoke nje (Mshitakiwa anapandishwa kizimbani).*
 Jaji: *Kiongozi wa mashtaka, msome mshtakiwa shtaka lake.*
 Kiongozi: *Naam, shtaka linalokukabili ni kwamba siku ya Jumatatu ya tarehe 3 Novemba, 2014, ulipokea pesa kwa njia ya udanganyifu, kinyume na sheria namba 2001, sehemu ya 4 na kifungu cha 6 ambacho kimeharamisha mtu yeyote kupokea pesa, zawadi au kitu chochote kwa madai ya uongo. Katika kesi inayokukabili wewe binafsi ulipokea shilingi milioni nne kwa madai kwamba utamuuzia kiwanja bwana Abela lakini ukifahamu kuwa huna uwezo wa kufanya hivyo na ulikusudia kumtapeli Bwana Abela pesa zake.*
 Jaji: *Unakubali au unakataa shtaka lililosomwa?*
 Mshitakiwa: *Nakataa, mheshimiwa...*
 Chanzo: Data za Uwandani (2015)

Katika mfano huo tunaona kuwa mahakamani hutumiwa lugha fasaha iliyo wazi na yenye kudhihirisha nidhamu na inarejelea mazingira halisi ya mahakamani. Lugha ya mahakamani hutumia msamiati wa kisheria unaohusu mahakama, kama vile, jaji, mshtakiwa, kesi, shtaka, kinyume cha sheria, na kadhalika.

Kwa upande wa muktadha usio rasmi, hizi ni sehemu ambazo mara nyingi mazungumzo hayadhibitiwi na kanuni za mazungumzo, kwa mfano, mitaani, hotelini, sokoni, na dukani ni mahali ambamo mara nyingi hutumia lugha isiyo sanifu. Kwa kawaida mahali humo hutumia lugha isiyo rasmi ambayo mara nyingi hukiuka baadhi ya kanuni, taratibu na kaida za mazungumzo. Mara nyingi, mazungumzo katika sehemu zisizo rasmi huwa hayana mada maalumu na adabu maalumu za mazungumzo ambazo hudhibiti mazungumzo hayo. Mfano wa (9) unaonesha matumizi ya lugha ya vijana wa vijiwani (mtaani):

9. Kijana 1: *Ee Jey... mambo?*
 Kijana 2: *Poa ...lakini siko fit.*
 Kijana 1: *Nini tena manangu?¹...*

¹ Pia hutamkwa 'mwanangu'.

- Kijana 2 *Si ile njagu pale iliniweka kichapo laiki mbwa mwitu. Eti ntoe ganja nlipoiweka*
 Kijana 1 *Dah! Pole manangu... yani unaongea truu, kweli?*
 Kijana 2 *Riliii... yani we acha tu.*
 Kijana 1 *Yule njagu kwani aliweza kuikechi tumbaku yako?*
 Kijana 2 *Hamna... yani niliichimbia kwee tigo kabisa... Vipi yule demu wako amerudi?...*

Chanzo: Data za Uwandani (2015)

Katika mfano wa (9) tunabaini kuwa lugha ya vijana wa mitaani sio sanifu, ina msamiati wenye kuficha maana ambao mara nyingi huuelewa wenyewe tu. Katika mfano hapo juu mnajitokeza maneno kama vile, njagu (askari), ganja/tumbaku (bangi), kichapo (kipigo), manangu (rafiki), tigo (sehemu ya siri ya nyuma) na demu (mwanamke). Pia matumizi ya lugha katika muktadha wa mitaani, vijana huchanganya msimbo wa lugha ya Kiswahili na lugha nyingine. Katika mfano wetu hapo juu, mathalani, vijana wamechanganya msimbo wa Kiswahili na Kiingereza kama vile maneno laiki [like] = kama, truu [true] = kweli, riliiii [really] = ya kweli na kuikechi [catch] = kukamata.

Aidha, matumizi ya lugha katika muktadha usio rasmi tunaweza kuuona katika mazungumzo ya mgahawani. Mfano wa (10) unaonesha matumizi ya lugha katika muktadha wa mazungumzo ya mgahawani:

10. Mhudumu: *Nani wali kuku?*
 Mteja A: *Mimi*
 Mhudumu: *(kwa mteja B) Na wewe?*
 Mteja B: *Mimi ng'ombe.*
 Mhudumu: *Poa...(kwa mteja C) Na wewe?*
 Mteja C: *Mimi supu.*
 Mhudumu: *Ng'ombe, kuku, pweza, samaki?*
 Mteja C: *pweza.*

Chanzo: Data za Uwandani (2015)

Katika mfano wa (10), tunabaini kuwa mazungumzo ya mgahawani hutumia lugha ya mkato, maana zisizo za kawaida na sentensi fupi. Kwa mfano, mhudumu anapouliza “Nani wali kuku” ana maana kuwa nani anahitaji kula wali na nyama ya kuku. Pia mteja B anapojibu “Mimi ng’ombe” ana maana kuwa anahitaji kula wali na nyama ya ng’ombe. Mteja C anaposema “mimi supu” ana maana kuwa yeye anahitaji kunywa supu.

Hivyo, tunabaini kuwa katika mahali rasmi, wazungumzaji wa lugha fulani hulazimika kutumia lugha sanifu na fasaha ambapo huteua msamiati sanifu unaokubalika katika jamii. Pia, wazungumzaji hujiepusha na maneno ya mitaani, matusi na mwiko ambayo hayatumiwi hadharani kutokana na vigingi vya kiutamaduni, kidini au kisheria za nchi. Kinyume chake, katika muktadha usio rasmi, tumeona kuwa wazungumzaji wana uhuru kutumia lugha wapendavyo kwa

sababu wazungumzaji wanaolingana kwa rika na jinsia wanapotumia lugha wanaweza kuzingatia kanuni na kaida za mazungumzo au kutozingatia kanuni na kaida hizo. Hata hivyo, wazungumzaji hao huzingatia mila na kaida za uhusiano pale ambapo mazungumzo yao yamechanganya watu wa rika na jinsia tofauti.

5.0 Hitimisho

Katika makala hii tumechunguza tofauti ya matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Tumeona kwamba wazungumzaji wa lugha fulani huitumia lugha hiyo kwa kuzingatia mila, desturi na kaida mbalimbali za jamii inayohusika. Ili matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo yaende vizuri, wazungumzaji wanapaswa kuzingatia mambo matatu; nayo ni mada, uhusiano na mahali pa mazungumzo. Pia, katika makala hii tumbaini kuwa malezi nayo yanaweza kuathiri matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Kwa kuhitimisha, tunapenda kusema kwamba matumizi ya lugha katika miktadha mbalimbali ya mazungumzo huzaa mitindo tofauti ya uzungumzaji. Hii ni kwa sababu mzungumzaji wa lugha hulazimika kuteua maneno kwa kuzingatia mada, uhusiano na mahali.

Marejeleo

- Bernstein, B. (1964), "Elaborated and Restricted Codes: Their Social Origin and Some Consequences". katika Gumperz na Hymes, (1964), 55-69.
- Crystal, D, & Davy, D. (1969), *Investigating English Style*. London: Longman.
- Fasold, R. (1990), *The Sociolinguistics of Society*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Ferguson, C. A (1959), "Diaglossia" Word 15, 15, 325 – 340 katika Dell Hymes. Katika *Language in Culture and Society* . 4325 – 439. New York: Harper and Rows.
- Fishman, J. A (1972), *Language in Sociocultural Change*. (Dil, Anwar S. Ed). California: Stanford University Press.
- Fishman, J. A (1978), *Advances in Study of Societal Multilingualism*. The Hague: Mouton.
- Giglioli, P. (1986), *Language and Social Context*. Middlese: Penguin Books.
- Gumperz, J. & Hymes, D. (1972), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communications*. New York: Holt, Rinehart & Row.
- Habwe, J., Matei, A. K & Nyonje, J (2010), *Darubini ya Isimujamii kwa Shule na Vyuo*. Nairobi: Phoenix Publishers Ltd.
- Hudson, R. A. (1993), *Sociolinguistics*. London: Cambridge University Press.
- Hymes, D. (1964), *Language in Culture and Society*. New York: Harper & Row.
- King'ei, K. (2010), *Misingi ya Isimujamii*. Taasisi ya Taaluma za Kiswahili: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Marjohan, A. (1988), *An Introduction to Sociolinguistics*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Masebo, J. A. & Nyangwine, N (2004), *Nadharia ya Lugha Kiswahili 1: Kidato cha 5 & 6*. Dar es Salaam: Afroplus Industries Ltd.

Mekacha, R. D. K (2011), *Isimujamii: Nadharia na Muktadha wa Kiswahili*. Taasisi ya Taaluma za Kiswahili: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

Milroy, L. (1980), *Language and Social Networks*. Oxford: Basil Blackwell.

Msanjila, Y. P, Kihore, Y. M. & Massamba, D. P. B (2011), *Isimujamii: Sekondari na Vyu*. Taasisi ya Uchunguzi ya Kiswahili: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

TUKI (2004), *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. (Toleo la pili) Nairobi: Oxford University Press.